

JAARGANG 19
NUMMER 9
SEPTEMBER 2008

Religieus Erfgoed • Vredesweek • Katern Geloof & Samenleving

ADREM

REMONSTRANTS
MAANDBLAD

Inhoud

4-6 Religieus Erfgoed

Het hoe en waarom van het Jaar van het Religieus Erfgoed

7, 9 Een mens van geest

Een bespreking van zowel de presentatie als het boek zelf

11 Vredesweek

Een interview met Valdete Idrizi

14 Licht op geschriften

De inleiding op een nieuwe serie over minder bekende Bijbelboeken

- 2 Uit de Broederschap
- 3 Overweging
- 8 Remonstrantse berichten
- 10 Oecumene
- 12 Film
- 13 Column/Miniatuur
- 15 Cambodja/oplossing puzzels
- 16 V-Link

Van de eindredacteur

In de maanden september t/m december ben ik in Oeganda. In deze periode zullen de werkzaamheden voor AdRem waargenomen worden door Nel Korstanje. Ik zal gedurende die periode in AdRem verslag doen van mijn avonturen.

Tessel Jonquière

Fout verzending

Door een fout bij de verzending van het zomernummer kreeg een aantal abonnees zes exemplaren i.p.v. één. Hiervoor onze excuses. Daarbij willen we degenen die exemplaren hebben teruggestuurd hiervoor hartelijk bedanken!

Op de voorkant

De Notre Dame van Montréal. Foto: Karim Rezk (flickr.com).

Colofon

Redactie: Frans Fockema Andreae (hoofdredacteur), Tessel Jonquière en Nel Korstanje (eindredactie), Carla Bierlaagh-Lucas, IJda Blüm-de Vries, Sigrid Coenradie, Marieke Hartgerink, Martijn Junte, Hans van der Meij.

Nieuwegracht 27A, 3512 LC Utrecht, tel. 030 231 69 70, fax 231 10 55.

E-mail redactie: adrem@remonstranten.org
Administratie (adreswijzigingen en andere mutaties): info@remonstranten.org of administratie ADREM, Nieuwegracht 27A, 3512 LC Utrecht
Giro 40 88 342 t.n.v. AdRem, Utrecht.

Website: www.remonstranten.org
Abonnement € 21,50 per jaar.
Advertentietarieven op aanvraag.

Druk: De Pelmolen, Utrecht.
ISSN 0925-238X

© Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder voorafgaande toestemming van de redactie.

Een nieuwe nationale synode

De laatste nationale synode, Dordrecht 1618/1619, was voor remonstranten de wrange voorgeschiedenis die leidde tot de oprichting van de Remonstrantse Broederschap. Voor wie het vergeten is: de remonstrantse predikanten werden tijdens deze vergadering uit de protestantse kerk gezet omdat een wat mildere calvinistische theologie niet werd verdragen. Remonstranten ervaren een synode daarom ook als een kerkelijke vergadering waar je als gedaagde terecht kunt staan: niet helemaal het juiste middel om de eendrachtelijke eenheid der kerken te bevorderen. Nu is een van de kenmerken van volwassenheid dat conflicten uit de kindertijd overwonnen zijn. De Remonstrantse Broederschap is het stadium van volwassenheid met het verstrijken van de jaren op zijn minst genaderd. Wat er in Dordrecht gebeurde met de remonstranten is verwerkt, verteerd en begrepen... dacht ik.

Synode nu

Deze zomer vernam ik in Trouw dat er volgens PKN-preses Gerrit de Fijter een nationale synode moet komen. Hij haalde hier ook de synode van Dordrecht aan, zonder melding te maken van het conflict tussen remonstranten en contra-remonstranten dat in deze vergadering werd beslecht. Het leek mij gepast om te reageren. Na intern overleg stuurde ik een reactie naar Trouw: een synode is een goed idee maar als je de eenheid in verscheidenheid wilt vieren, is de synode van Dordrecht geen juist referentiepunt. 'Dordt' was immers een ernstige vergadering met een bittere uitkomst voor de verscheidenheid in de kerk. Inmiddels had ook remonstrants predikant. Tjaard Barnard op de website van Trouw een commentaar bij het bericht van De Fijter geschreven: 'Is het niet zo dat al zo'n veertig jaar geleden er gesprekken geweest zijn tussen hervormden en remonstranten die veel genuanceerder over een en ander dachten? Een waarlijk nieuwe nationale synode kan slechts bestaan, wanneer men ook recht durft te

doen aan de partij die toen veroordeeld werd.'

De discussie over een synode verplaatste zich vervolgens naar het noorden. In het Friesch Dagblad van 26 augustus schrijft Willem Ouweneel, theoloog uit evangelische hoek, dat hij hoopt dat kerken zullen afhaken als 'de vrijzinnigen van binnen of buiten de PKN ook meedoen' aan een nationale synode. Ook stelt hij dat het idee van een nationale synode hopeloos ouderwets is: 'Een pinksterconferentie van Stichting Opwekking waar 50.000 mensen komen (...) heeft veel meer effect op het besef van praktische eendracht dan een "synode" waar officiële kerkelijke vertegenwoordigers bij elkaar komen die het half miljoen evangelische christenen in dit land voor een groot deel helemaal niet meer aanspreken.'

Expertmeeting

Een synode is inderdaad een klassiek gegeven in de kerkgeschiedenis, maar het is zeker niet hopeloos ouderwets. Allerlei moderne organisaties kennen expertmeetings. Professionals van verschillende verbanden komen dan samen in hypermoderne conferentieoordelen – allemaal zeer bij de tijd. Deze expertmeetings werken als smeerolie waardoor vervolgens de samenwerking tussen organisaties en haar functionarissen soepel kan verlopen. We zijn de verzuiling voorbij. Het openlijke wantrouwen tussen verschillende groepen christenen – de massa, zeg maar – is in onze samenleving gelukkig al lang verleden tijd. Het zijn de kerkelijke functionarissen die met deze maatschappelijke ontwikkeling rekening dienen te houden bij het opstellen van de inhoudelijke agenda van kerken. Enige afstemming kan in ieders voordeel werken. Voor remonstranten heeft een nieuwe synode misschien nóg een neveneffect: er gaat dan na bijna 400 jaar weer iets nieuws beginnen. Het zal ons helpen om niet te blijven staren op wat vroeger was.

Tom Mikkers

Overlijden Johan Blaauw

Vlak voor het ter perse gaan van deze AdRem kwam ons het bericht ter ore dat voormalig eindredacteur Johan Blaauw op woensdag 3 september is overleden. Hij was al geruime tijd ziek, maar heeft zich tot het laatste moment ingezet

voor de Broederschap en voor AdRem. In het oktobernummer van AdRem zal hier uitgebreid bij stil gestaan worden. Wij zullen zijn toewijding, zijn betrokkenheid en zijn galmende stem missen.

De redactie

Het thema van de vredesweek die door IKV/Pax Christi georganiseerd wordt, is dit jaar 'Kiezen voor vrede'.

Kiezen voor vrede verplicht!

Len Munnik tekende het beeldmerk bij het thema van de vredesweek: een mannetje dat zijn middeleeuwse harnas uitstapt. Hij had erin kunnen blijven zitten, maar hij koos er monter voor om zijn beschermende laag af te leggen en naakt te worden, kwetsbaar voor vijand en vriend. De toelichting op het thema luidt: 'Kiezen voor vrede verplicht. Het verplicht om je open te stellen voor 'de ander' en je stem te verheffen als die ander kwaad wordt aangedaan. Soms verplicht het om op te staan tegen de gangbare stroom.'

Op het gelijklopende filmpje op *You Tube* komen mensen uit Irak, Servië, Kosovo, Kenia en Nederland aan het woord die hun keuze motiveren.

Een Iraakse vrouw zag in dat de oorlog tegen het regime van Saddam Hoessein niets dan ellende heeft gebracht: 'Wat wel nodig is, is om je hart open te zetten voor anderen en hun situatie proberen te begrijpen en dan je inzetten.' Een Nederlandse vrouw die in Kosovo was geweest dacht ongeveer hetzelfde: 'Als je eerlijk bent en open over hoe je je voelt en denkt, dan kun je conflicten vermijden en voorkomen.' Een Albanese vrouw overleefde de oorlog met hulp van een 'vijandige' Serviër. Ze had hem daarna iets horen zeggen dat haar op het spoor van 'kiezen voor vrede' zette: 'Ik help geen Albanezen, ik help mensen!'

Hard werken

'Kiezen voor Vrede' is een actieve handeling en, zo lijkt uit de motivatie van de organisatoren van de vredesweek, vooral eerst een mentale daad vanuit een nogal zwaar moreel appèl. De suggestie wordt gewekt dat mensen ook niet voor vrede kunnen kiezen en daardoor bewust een conflict in stand houden.

Soms gaan gebeden ook deze geestelijke richting uit: 'dat onze ogen en oren geopend worden om de ander werkelijk te zien en te verstaan, en dat ons hart met ontferming bewogen worde waardoor we in de ander een medemens kunnen ontdekken die op ons rekent.'

Dat de neiging bestaat om hulp uit de hemel te vragen bij conflicten, lijkt me voort te komen uit het grote raadsel rond conflicten: hoe komt een mentaliteitsverandering zó tot stand dat er een einde aan

kan komen? Als we dáár het antwoord op hadden, zou 'kiezen voor vrede' niet zo moeilijk zijn.

Vaak komen mensen die elkaar goed kennen met elkaar in conflict, omdat we ervaren dat de ander ons geen récht doet of heeft gedaan. Iets wordt ons onthouden, ons is geen plaats gegund, we worden of zijn door anderen aan de kant geschoven. Om dat recht te halen voor onszelf of anderen, komen we in actie: zo niet goedschiks, dan maar kwaadschiks, met alle – ook economische, politieke en psychologische – middelen waarover we beschikken van dien. En dat we voor onze actie niet altijd het juiste 'adres' kiezen en de rekening presenteren aan wie hem niet verdient, moge duidelijk zijn. Ik denk dat dit alles op micro-schaal niet anders is dan in grotere verbanden.

Een conflict veroorzaken of eraan meedoen is een actieve daad, variërend van een taalhandeling (spreken, schrijven) tot aan het werpen van een bom. Uit een conflict geraken kan ook slechts actief gebeuren: mentaal, maar ook door dingen te gaan doen voor en misschien zelfs mét de andere partij.

Toch denk ik, dat mensen die als daders en slachtoffers nauw bij een conflict betrokken zijn pas aan vrede kunnen gaan denken als ze er enige afstand van hebben kunnen nemen. Het helpt letterlijk om door een interveniërende 'derde' een tijdje búiten de directe vijandigheden te worden gehaald. Tot rust komen, in een veilige omgeving ervaren dat er zorg en aandacht is voor jou, is een eerste stap. Maar er is meer nodig voor vrede dan een op adem gekomen ziel en heldere hersens. 'Ik geloof in vrede maar niet in simpele vrede', zei de Servische jongeman op het

You-Tubefilmpje. En: 'er is geen verandering zonder prijs.' Die prijs heeft mijns inziens te maken met het opgeven van vormen van zelfrechtvaardiging en winst die het koesteren van slachtofferschap kan opleveren. Wie uit een conflict wil komen, moet hard werken op eigen erf en in relatie tot de andere partij.

Vrede

In willekeurige volgorde denk ik aan: *hoop wekken en eraan vasthouden*, dat het conflict eindig is; *vertrouwen vinden* dat niet alleen jijzelf maar ook de tegenpartij aan het conflict een wending ten goede wil geven; *geduld oefenen* om óók de tijd z'n werk te laten doen; *verbeeldingskracht opwekken*, fantaseren wat beide partijen kunnen doen om elkaar met rust te laten of om elkaar tegemoet te komen; *erkennen* van de motieven achter de agressie van de ander; *lef mobiliseren* om zelf iets ontwapenends te doen; *betrouwbaar zijn en blijven* in het contact met de ander; *niet bang zijn* om een bemiddelaar erbij te vragen; *uitvinden* wat de ander van jón verwacht; en ga zo maar door.

Maar misschien is het nog wel belangrijker om niet te veel te willen. 'Vrede' is een groots en omvattend begrip. De omslag van 'harnas' naar 'naakte kwetsbaarheid' vind ik veel te groot. Het lijkt mij wijs om dáár niet voor te willen kiezen. 'Muntgeld' proberen te maken van vrede is realistisch: een enkel gebaar van goede wil weten te waarderen; opmerken dat er al een poosje geen vijandigheid in jouw richting geuit is; voelen dat het je goed doet als je je tong in bedwang hebt kunnen houden; blij zijn met een eigen tegemoetkomende kleine stap in de richting van de ander. Het raadsel, of liever het wónder van de mogelijkheid om te 'kiezen voor vrede' blijft echter overeind. De hemel mag het weten:

*Stort, op onze bede,
in ons hart uw vrede,
en vervul ons met de kracht
van uw Geest bij dag en nacht.*
(Gezang 456:2)

**Greteke de Vries,
predikant te Amersfoort**

Het jaar 2008 is uitgeroepen tot Jaar van het Religieus Erfgoed. AdRem besteedt hier in dit nummer aandacht aan.

De kip en haar gouden eieren

Kerken, synagogen, kloosters, moskeeën, abdijen, begraafplaatsen. Nederland heeft een bijzonder rijk religieus erfgoed, maar dat staat onder zware druk: door ontkerkelijking, maar ook door de commerciële activiteiten van gemeenten. Markante gebouwen worden verkocht en afgebroken en maken plaats voor een parkeergarage, kantoor of flat. Significante bouwwerken verdwijnen 'zomaar' uit de vertrouwde omgeving: niet alleen deze onroerende zaken, maar ook de bijbehorende interieurs en (roerende) kunstvoorwerpen verdwijnen op die manier, worden verkocht of zelfs weggegooid.

De Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland (SKKN) documenteerde al jaren de roerende kunst, maar trad daarmee weinig naar buiten. De Stichting koesterde de kunstschaten als een kip haar gouden eieren, maar in het kader van het 25-jarig bestaan (in 2002) veranderde dat. Bij die gelegenheid formuleerde de nieuwe directeur Van der Sterre twee wensen: hij wilde een themajaar voor het Religieus Erfgoed en een fonds voor de conservering en registratie van kerkelijke collecties. Deze wensen ondervonden een onverwacht enthousiasme bij Erfgoed- en Monumentenhuizen, en in de jaren die volgden werden ze vlot getrokken. Het Jaar is in 2008 werkelijkheid geworden, aan het Fonds wordt gewerkt.

Waardestelling

Het Jaar RE, zoals het Jaar voor het Religieus Erfgoed in de wandeling heet, heeft twee doelen: de rijkheid, schoonheid en verscheidenheid van religieus erfgoed nog eens onder de aandacht te brengen, maar ook de zorg voor joods en christelijk erfgoed te benadrukken nu het aantal gelovigen terugloopt en kerken sluiten en fuseren. Veel kerken, ook protestantse, staan stampvol objecten. Sommige gemeenten hebben hun kwetsbare of waardevolle spullen ondergebracht in een museum, zoals de Waalse kerk in Delft en de Remonstrantse Gemeente in Gouda. Helaas heeft niet iedereen dat gedaan. Maar wat dan als de kerk wordt gesloten of fuseert met een andere? Dan ontstaat er een opeenhoping van bijbels, altaarkleden, gezangenborden, avondmaalstellen: spullen die niet meer in hun oorspronkelijke context staan, en die dus gemakkelijk weggegooid worden. De SKKN is dus in 2003 begonnen met de zogenaamde waardestelling van de kerncollecties, een hulp om te kunnen kiezen wat je wilt behouden. Die waardestelling geeft alleen een advies, maar

Kansel Nicolaasbasiliek, IJsselstein

Moskee in Amsterdam. © Frédéric Dupont

Onroerend erfgoed

Nederland kent momenteel zo'n 4220 *kerkgebouwen* 'in functie'. Deze gebouwen zijn bijna allemaal eigendom van de Katholieken, de PKN, de Algemene Doopsgezinde Sociëteit, de Remonstranten en de Oud-Katholieken. In de komende decennia komen honderden kerken vrij door ontkerkelijking en samenvoeging van gemeenten en parochies.

In Nederland zijn 190 *zelfstandige religieuze instituten* gevestigd, die sterk variëren in ledental en bestaansduur. Met name kloostergemeenschappen dateren soms al uit de vroege middeleeuwen, veel apostolische gemeenschappen zijn gesticht in de negentiende eeuw. Als gevolg van secularisatie is inmiddels een groot aantal kloosters gesloten.

Er staan ruim 150 *synagogen* in Nederland. Slechts 45 daarvan bezitten nog een religieuze functie als plaats van gebed en studie voor de joodse gemeenschap. Tweederde van deze gebouwen heeft de status van gemeentelijk, provinciaal of rijksmonument. Synagogen zijn in de meest uiteenlopende bouwstijlen verzezen. Door de Jodenvervolging hebben veel synagogen een nieuwe bestemming als kerk, moskee of cultureel centrum gekregen. Andere zijn gesloopt of onherkenbaar verbouwd.

In Nederland zijn ongeveer 450 *moskeeën*. Een deel van deze moskeeën is niet meer dan een gebedsruimte. Er zijn in Nederland diverse grote moskeeën die het straatbeeld bepalen door de Oosterse dan wel exotische architectuur van het gebouw. Een groot deel van de moskeeën in Nederland is echter minder opvallend en dikwijls gevestigd in (voormalige) schoolgebouwen, woningen, winkelpanden, of zelfs kerkgebouwen.

Een religieus gebouw staat niet op zichzelf, ook de (bebouwde) *omgeving*, zoals kosterswoningen, begraafplaatsen en tuinen, maakt deel uit van het religieuze erfgoed. Met het verdwijnen van het gebouw is ook vaak een deel van die bijbehorende omgeving verdwenen. Veel voormalige kloostertuinen hebben bijvoorbeeld plaats gemaakt voor woningbouw, vestiging van kantoren en bedrijven, parkeerterreinen of infrastructurele voorzieningen.

Roerend religieus erfgoed

De geschiedenis van gebouwen valt niet alleen af te lezen aan de architectonische vormgeving van het gebouw, maar ook uit *voorwerpen* die zich in het gebouw bevinden, zoals wandschilderingen, het meubilair, glas-in-loodramen en de gebruiksvoorwerpen voor de eredienst. Vele generaties hebben bijgedragen aan de inrichting van een religieus gebouw. Vaak vertegenwoordigen deze voorwerpen een behoorlijke kunsthistorische waarde.

in de praktijk wordt dat goed gevolgd. In navolging hiervan wordt nu ook geprobeerd een landelijke systematiek voor onroerende zaken zoals kerkgebouwen te ontwikkelen, die helpt te bepalen welke bouwwerken van nationaal belang zijn. Het is niet verbazingwekkend dat het ontbreken van de criteria hier het grote probleem zijn, maar die worden dit jaar nog verwacht. En dan is het hopelijk niet meer mogelijk dat, zoals in het Bisdom Den Bosch, 15 van de 22 kerkgebouwen uit de Bossche school worden afgebroken, met voorbijgaan aan de maatschappelijke en architectonische waarden.

Wat nog meer?

De verantwoordelijke minister Plasterk heeft gevraagd een strategisch beleidsplan te maken en de problemen en wegen voor oplossing te inventariseren. Daarvoor zijn discussiebijeenkomsten in het land georganiseerd en twee symposia. Het bleek dat lang niet alle denominaties al zo ver waren in de gedachtevorming. De Katholieken hadden al vele jaren duidelijke afspraken gemaakt: bij fusie gaan de roerende objecten naar de fusiekerk, en als die het niet willen, naar een museum. De PKN, waar immers ook gefuseerd was, had echter nog geen duidelijke mening, laat staan afspraken. Positief resultaat van het Jaar RE: er ligt nu een praatstuk in de PKN.

Een bijkomend probleem is dat stedelijke musea en erfgoedkoepele de kerken en kerkelijke objecten eigenlijk niet als hun 'core business' beschouwen. Het is ook gelukt de gemeenten erop te attenderen dat kerkelijk erfgoed wordt bedreigd: zij hebben in overleg met de Vereniging tot Behoud van Monumentale Kerkgebouwen een leidraad voor de positie van gemeenten bij het sluiten van kerken opgesteld die in het najaar zal verschijnen. Zij realiseren zich, nog niet overal maar in toenemende mate, dat gemeentelijke musea beheerder kunnen zijn en dus verantwoordelijkheid kunnen dragen voor alle kerkelijk erfgoed.

Vrijwilligersdagen

2008 Jaar van het Religieus Erfgoed organiseert nationale vrijwilligersdagen in oktober 2008 in 's-Hertogenbosch, Haarlem en Zwolle.

'Elkaar ontmoeten en inspiratie opdoen': dat typeert het inhoudelijke programma van deze dagen.

Met dit initiatief wil de Stichting 2008 JRE de vele mensen die een steentje bijdragen aan het behoud van het religieus erfgoed in Nederland, in het zonnetje zetten. Tegelijkertijd vestigt het Jaar de aandacht op de noodzaak van hun inzet. Zonder de belangeloze beschikbaarheid van talloze vrijwilligers zouden deuren van veel religieuze gebouwen meestentijds gesloten zijn voor het publiek. Zij zorgen ervoor dat mensen een dienst kunnen bijwonen, dat er onderhoud wordt gepleegd, rondleidingen worden gehouden en publiciteit wordt gemaakt voor speciale programma's. Zo krijgt een breed publiek – kerkelijk of niet – de kans kennis te maken met de schoonheid en de rijkdom van ons kwetsbare cultuurerfgoed. Tegelijkertijd wordt maatschappelijk draagvlak gekweekt om zorgvuldig met ons religieus erfgoed om te gaan.

Programma

Voor de deelnemers is er een aantrekkelijk programma georganiseerd met bekende sprekers, die oog hebben voor de zaken die vrijwilligers raken, zoals de schoonheid van de architectuur en de inventaris: glas in lood, houtsnijwerk, zilver, fresco's, de historie van de locatie. Zij vertellen over de betekenis die religieus erfgoed voor hen persoonlijk heeft.

Aandacht voor praktische zaken is er ook. Deskundigen die zich

Dan komt er veel aandacht voor de vrijwilligers die de kerkelijke gemeenten draaiende houden. Voor hen zijn onder meer praktische cursussen en instructies ontwikkeld over wat men met kerkelijke roerende zaken wel mag doen en wat men moet laten. Denk aan zilverpoetsen en het gebruik van boenwas!

Klooster Catharinadal, Oosterhout (foto: Ned. Genealogische Vereniging)

Er komt een risicoanalyse voor kerkgebouwen, naar analogie van die voor musea en er is aandacht voor praktische aspecten in het beheer – verwarming, reiniging – om de kostbaarheden te beschermen. Met recht: de kip beschermt haar gouden eieren goed!

Carla Bierlaagh

bezig houden met restauratie en beheer van religieus erfgoed vertellen over de kneepjes van het vak.

Tijdens een informele lunch is er volop tijd om ervaringen uit te wisselen. Er is een levendige informatiemarkt, met tal van aanbieders van cursussen over presenteren voor publiek, over programmering van evenementen, omgang met kostbare voorwerpen en over onderhoud en beheer van religieuze gebouwen. In de middag is het tijd voor een wandeling onder leiding van gidsen langs het lokale religieus erfgoed, in al zijn veelkleurigheid. Er zijn rondleidingen in religieuze gebouwen, afhankelijk van de stad, in moskeeën, synagogen, tempels en kerken. De dag wordt besloten met een drankje. Zo bieden deze vrijwilligersdagen herkenning, nieuwe gezichtspunten en de mogelijkheid om elkaar te ontmoeten. Geïnspireerd naar huis gaan, dat wenst 2008 Jaar van het Religieus Erfgoed iedere deelnemer toe.

Deelname

Deelname aan de vrijwilligersdagen is gratis, dankzij de steun van het Prins Bernard Cultuurfonds, VSBfonds, de Mondriaan Stichting en het Sint-Jacobs Godshuis..

De vrijwilligersdagen vinden plaats in 's-Hertogenbosch, Hieronymus Art Centre (20 oktober 2008, 10.30 - 18.00); Haarlem, Sint Bavo Basiliek (25 oktober 2008, 10.30 - 18.00 uur); Zwolle, Dominicanenklooster (woensdag 29 oktober 2008, 10.30 - 18.00 uur)

U kunt voor informatie en een aanmeldingsformulier terecht op de website www.2008re.nl

De website van 2008 *Jaar van het Religieus Erfgoed* laat zien dat behalve gebouwen en voorwerpen ook heiligen tot het (christelijk) religieus erfgoed behoren.

De Januskop van het religieus erfgoed

Religieuserfgoed.nl is de toegankelijke, mooi vormgegeven, informatieve website van de Stichting Kerkelijk Kunstbezit Nederland (SKKN). Er is veel informatie te vinden over het Nederlands kerkelijk kunstbezit, er zijn prachtige stukken beschreven en van veel kerkelijke gebruiksvoorwerpen is een omschrijving te vinden. Een leuk extraatje leek mij de rubriek 'Van dag tot dag'. Iedere dag wordt een persoon of gebeurtenis besproken die van belang is voor 'de Nederlandse religie of kunst en cultuur'. Het wordt gepresenteerd als een soort interreligieuze heiligenkalender waarbij alle religies aan bod komen.

Wie de lijst echter bekijkt, komt bedrogen uit. Op de kalender, die van 1 september tot 20 april al is ingevuld, komt niemand van buiten de christelijke traditie voor. Alleen wie wil benadrukken dat de profeet Jona(s) en koning David in de eerste plaats joods erfgoed zijn, kan dit ontkennen. Feitelijk is zelfs het etiket 'christelijk' te ruim. Het zijn vooral katholieke heiligen die een vermelding krijgen. Martin Luther, Steve Biko en Henri Dunant zijn feitelijk niet meer dan uitzonderingen die de regel bevestigen. Met het vermelden van de wijding van drie van de vier pauselijke basilieken, de Sint Pieter, de Sint Paulus buiten de muren en de Sint Jan van Lateranen gaat de samensteller nog een stap verder. Wie de wijding van een drietal pauselijke basilieken relevant acht voor de Nederlandse religie, kunst en cultuur geeft blijk van een bepaald ultramontaans verlangen, dat weliswaar de houding van de rooms-katholieke kerk tegenover de Nederlandse kerkprovincie tekent, maar niet de hedendaagse religieuze diversiteit weerspiegelt.

Dat is bijzonder spijtig. Dat een website met de naam religieuserfgoed.nl suggereert dat religieus erfgoed niet hetzelfde is als kerkelijk kunstbezit valt namelijk te prijzen. Immers, dat een zaak in bezit is van een kerk maakt het nog niet tot religieus erfgoed. Een lijst met personen en gebeurtenissen biedt een veel beter uitgangspunt. Anders gezegd: zijn heiligen op een bepaalde manier niet religieus erfgoed bij uitstek? Dan gaat het niet om de vraag hoe met de vermeldingen om te gaan, maar om de erkenning dat religiositeit in eerste

instantie gaat over de daden, gevoelens en gedachten van mensen, juist in onze tijd.

Jezus als heilige

Naema Tahir verwoordde dit in de uitzending van Zomergasten van zondag 10 augustus 2008. Ze zei bij een filmfragment het volgende over Jezus. 'Ik vind hem een van de fascinerendste figuren *van onze tijd*.' Ze lichtte deze stelling als volgt toe. 'Ik heb, denk ik, altijd ontzag gehad voor de westerse cultuur die de moed heeft om van een heilige profeet, want dat is Jezus, een literair karakter te maken, een filmisch karakter (...)' Het is eigenlijk een wonder dat je een profeet in een film laat afbeelden naar jouw smaak.' Met het wonder bedoelt ze niet alleen dat dit kan zonder dat er doden vallen, maar ook dat de vrijheid Jezus naar eigen smaak vorm te geven hem feitelijk tot leven wekt in de geest van de filmmaker en de kijker. Nu kan de vraag of Jezus als heilige vereerd moet worden hier niet beantwoord worden. Maar het zou als modernistisch erfgoed aange merkt kunnen worden. Je zou kunnen zeggen dat veel vrijzinnigen Jezus niet als God aanbidden, maar hem als heilige (bij uitstek) vereren. De remonstrantse belijdenis is wat dit betreft ambivalent door hem 'ons heilig voorbeeld van wijsheid en moed' te noemen en, mogelijk uit onvrede met een al te menselijke Jezus, hem te zien als 'het gelaat van God dat ons aanziet en verontrust'. Deze verwijzing naar Dostojewski's grootinquisiteur uit *De gebroeders Karamazov* geeft een denkrichting aan voor het samenstellen van een dergelijke lijst. Dat mensen op grond van hun overtuiging tot grootse daden van wijsheid, moed en liefde kunnen komen is niet de enige religieuze erfenis. Even vaak of vaker nog worden in naam van een religieuze overtuiging gruwelijke misdrijven gepleegd. Dit soort uitwassen zijn geen uitzonderingen, maar behoren intrinsiek tot de menselijke vorm van religiositeit.

Fout goud

Het zou in dit kader een goed idee zijn om in ieder geval de wijding van de vierde pauselijke basiliek, de Santa Maria Maggiore, op te nemen in de lijst. De basiliek heeft een schitterend renaissance plafond waar het vakmanschap vanaf spat. Het vele goud geeft de zoldering bovendien een hemelse uitstraling, die, bij nader inzien, niet meer is dan de kleren van de keizer. Het goud is namelijk een schen-

Santa Maria Maggiore

king is van het katholieke koningspaar Ferdinand II en Isabella I van Spanje (eveneens de stichters van de Spaanse Inquisitie, waarvan de grootinquisiteur het hoofd is) aan paus Alexander VI als dankbetuiging voor het verdrag van Tordesillas dat de nieuwe wereld verdeelde tussen Spanje en Portugal. Het goud zou het eerste zijn dat Columbus uit Amerika naar Spanje bracht. In het licht van de Indiaanse genocide staat dit plafond symbool voor grootheidswaanzin en religieuze verdwazing. Nu gaat het er niet om een schuldige aan te wijzen. Er is een overvloedige hoeveelheid gebeurtenissen waar allerlei religieuze stromingen, instituties en figuren een kwalijke rol spelen. Ik zou zo snel niet weten welke er in positieve zin uitspringt. We kunnen daarom wel van de Januskop van het religieus erfgoed spreken, die de ene keer slachtoffers maakt en een andere keer 'bezielt tot wat heilig is en goed'.

Martijn Junte

Op 29 augustus werd een nieuwe remonstrantse publicatie gepresenteerd waarin remonstranten zich uitlaten over Jezus. Twee niet-remonstrantse theologen werd om een reactie gevraagd.

Vol van Geest én gelaat van God

'Hoe mooi dit ook klinkt (...), er ontbreekt een toon aan, die de moderne muziek kenmerkt, maar ook het levensverhaal van Jezus, zoals de geschriften van het Nieuwe Testament dat schetsen. Dat is de toon van het ongeloof, van het verraad en de verloochening van zijn leerlingen en van het onrecht een rechtvaardige aangedaan door religieuze en politieke autoriteiten die hem als martelaar en onruststoker uit de weg hebben geruimd.'

Aldus de rooms-katholieke emeritus hoogleraar Oecumenica Anton Houtepen, die was uitgenodigd om te reageren op *Een mens – vol van Geest: Jezus in woord en beeld* tijdens de presentatie van het boek op 29 augustus in het kerkgebouw van de Remonstrantse Gemeente Naarden-Bussum. De tweede spreker was de van origine gereformeerde Martien Brinkman, hoogleraar Oecumenische Theologie aan de Vrije Universiteit.

Voor de remonstrantse bundel over Jezus bleken de beide sprekers veel waardering te hebben. Houtepen is positief over de nadruk op de persoonlijke beleving van Jezus. Deze beleving blijkt bij de remonstranten zeer verschillend te zijn. Er is een grote bandbreedte van vrijheid en verdraagzaamheid nodig om bij deze verschillen de eenheid van de geloofs-gemeenschap te bewaren. Houtepen constateert dat die bandbreedte bij de remonstranten kennelijk aanwezig is, maar dat voor de meeste remonstrantse theologen de gegevens omtrent de historische Jezus en de aard van diens Godsgeloof, blootgelegd door Bijbelexegese en kennis van de joodse en hellenistische cultuur, wel een begrenzing blijven vormen.

Beide hoogleraren wezen op de noodzaak van het bij elkaar houden van het geloof in Jezus en het Godsgeloof. Daarom betreurt Brinkman het dat in de titel van het boek de tweede aanduiding van Jezus in de nieuwe remonstrantse belijdenis ontbreekt: 'het gelaat van God dat ons aanziet en verontrust'. Hij vraagt zich af of de remonstranten met de dubbele aanduiding van Jezus als 'mens vol van Geest' en 'gelaat van God' in hun belijdenis een poging hebben gedaan om een modern credo te verbinden met het oude credo

van Jezus' godheid. Als dat al het geval is, is daarvan in de meeste bijdragen aan het boek niet veel terug te vinden.

Dissonant

Eenstemmig waren beide hoogleraren in hun kritiek op het ontbreken van wat Houtepen de 'dissonant' noemt en Brinkman 'het intreden voor'. Hiermee bedoelt Brinkman dat mensen in navolging van Jezus voor elkaar instaan, desnoods tot de dood erop volgt. Even leek een verschil van mening te ontstaan met Houtepen, die zich verzet tegen de gedachte van de satisfactie: Jezus die als plaatsvervanger 'intreedt' en voor allen de schuld op zich neemt. In de discussie na de inleidingen bleek dat beide sprekers min of meer hetzelfde bedoelen. Geloven in Jezus betekent navolging, en navolging houdt in: inzet voor de medemens, voor gerechtigheid, voor vrede. Dat kan ook nu leiden tot de dissonant, die in het bovenstaande citaat uit de inleiding van Houtepen is omschreven. Brinkman wees op de betekenis van bloed in religies: het bloed van martelaren die de dissonant aan den lijve ondervinden.

Jezus in mij

Martien Brinkman noemde een actuele ontwikkeling in de beleving van Jezus: 'Jezus in mij', de 'nieuwe mens' die in Jezus herboren is. Brinkman wees in dit verband op de dooptheologie, waarbij het gaat om een identificatie van de gelovige met Jezus: hij wordt met Jezus gekruisigd en staat met hem op. Helaas was er geen tijd voor de vraag of dit niet zou moeten leiden tot een duidelijke keuze voor de volwassenendoop.

Bij het 'Jezus in mij' moest ik denken aan het citaat van Angelus Silesius, dat volgens mij vroeger bij remonstranten zeer geliefd was: '*Wird Christus tausendmal in Bethlehem geboren / Und nicht in dir: du bleibst doch ewiglich verloren*'. Maar ook aan de briefwisseling hierover tussen R. Bultmann en F. Gogarten, waarin de laatste betoogt dat 'in dir' moet worden vervangen door 'für dir'. Hiermee is het dilemma

in het denken over Jezus duidelijk. Simpel gezegd: kunnen wij worden als Jezus die het ons heeft voorgedaan, of is hij een uniek, goddelijk mens die het voor ons heeft gedaan? Dit dilemma is volgens Houtepen en Brinkman niet vruchtbaar. Juist de remonstrantse belijdenis die spreekt van een mens vol van Geest én het gelaat van God dat ons aanziet en verontrust, zou dit dilemma kunnen overbruggen. In de bundel *Een mens vol van Geest* zijn aanzetten daartoe gegeven maar die zouden nog nader moeten worden uitgewerkt.

De opmerkingen van de beide hoogleraren deden niets af een hun waardering voor een veelzijdig boek over Jezus, waarin ook voor het beeld van Jezus in de kunst een ruime plaats is ingeruimd. U moet het vooral zelf lezen!

Mijnke Bosman-Huizinga

Het boek: *Een mens – vol van Geest, Jezus in woord en beeld* wordt besproken op pagina 9.

Een mens – vol van Geest *Jezus in woord en beeld*

Onder redactie van Bert Dicou en Johan Goud

MEINEMA

Remonstrantenlezing – ‘God geeft de geest’

Op 3 oktober wordt de jaarlijkse Remonstrantenlezing gehouden, dit jaar door predikantenbeweging Op Goed Gerucht, over het thema ‘God geeft de geest’. Zij zullen hierover in in gesprek treden met remonstrants predikante prof. dr. Christiane Berkvens-Stevelinck, waarbij zij uit zal gaan van twee vragen: Waar draait het om in het debat rond ds. Klaas Hendrikse? Kan zijn boek naast verwarring ook nieuwe inspiratie bieden? Ds. Klaas Hendrikse beweert dat God de geest heeft gegeven: Hij bestaat niet maar gebeurt. Maar is dit nu werkelijk alles wat nog over God te zeggen valt? Wordt het spreken over God niet te eendimensionaal? Zo schreef remonstrants predikant prof. dr. Johan Goud in Trouw: ‘Het boek van Hendrikse verbaast me. Er heeft kennelijk in kerkelijk Nederland een intellectuele kaalslag plaatsgevonden, die het mogelijk maakt dat dit soort onthullingen belangrijk en zelfs “vroom” wordt gevonden. “Iets wat groter is dan wijzelf en zonder ons is het niets. Als ik een definitie van God zou moeten geven, dan komt deze er wel heel dichtbij”, schrijft Hendrikse. Wat staat daar eigenlijk?’ Of is Klaas Hendrikse zoals prof.dr. Christiane Berkvens-Stevelinck stelde in haar recensie over het boek op www.zinprofiel.nl de oprechte gelovige? Zij schreef op deze vrijzinnige website over het boek van ds. Klaas Hendrikse: ‘Dit is een boek dat veel inkt zal laten vloeien en gemoeieren bezig zal houden. En terecht. Klaas Hendrikse schopt alle heilige huisjes van het christendom en van het atheïsme omver. Dat zal hem vast door beide kanten niet in dank worden afgenomen. Provocatie is de auteur niet vreemd. Zijn doel is een radicale reflectie op gang te brengen. Om dit te bereiken is het nodig de boel flink op stelten te zetten en dat is Hendrikse aardig gelukt. Voor velen zal

het boek een brug te ver zijn of zelfs het afscheid van het christelijke denken betekenen. Hoe kan een dominee nu beweren dat God niet bestaat? Het moet niet veel gekker worden! Voor anderen, leken en voorgangers, zal het een verademing zijn om te lezen dat ze niet de enigen zijn die worstelen met een kerkelijk godsbeeld dat niet meer past bij hun eigen overtuiging.’ De Remonstrantenlezing is op **3 oktober** in de Geertekerk, Geertekerkhof 23 in Utrecht van 15:30 – 18:00 uur. Toegang: € 5. U kunt zich opgeven via het Landelijk Bureau.

Over Op Goed Gerucht - Uitgesproken Protestant

Op Goed Gerucht is een beweging van moderne protestantse theologen, betrokken bij de PKN. Onlangs brachten zij het boek *Uitgesproken Protestant* uit. Daarin zoeken de auteurs het gesprek over cultuur, kerk en atheïsme. In acht persoonlijk gekleurde bijdragen geven zij tekst en uitleg bij het Protestants Pamflet (2007) en het Signaal inzake Hendrikse (2008). Ook deze twee ‘geruchtmakende uitspraken’ zelf, die eerder al de nodige publicitaire aandacht kregen, zijn in deze uitgave opgenomen. De bundel is samengesteld met het oog op gemeenteleden, predikanten en andere geïnteresseerden die meer willen weten over de positie van Op Goed Gerucht. Zonder koekoek éénzang te suggereren, ontvouwen de auteurs hun moderne kijk op (on)geloof, kerk en theologie. In dat verband komen ook de koers van de PKN en de toekomst van het protestantisme ter sprake. Voorzien van drie gespreksvragen per artikel leent de bundel zich uitstekend voor persoonlijke en gezamenlijke bezinning. De redactie was in handen van Erik Asscher en Jan Offringa. Medeauteurs zijn Richtsje Abma, Jeroen Jeroense, Anne Marijke Spijkerboer en Evert Jan de Wijer, allen lid van de

KALENDER Personen en Gemeenten

Personen

Ds. Rob Esveld heeft op 31 augustus 2008 afscheid genomen als predikant van de Remonstrantse Gemeente Den Haag. Hij diende deze gemeente sinds 1 februari 2004. Van 1 september 2007 tot 1 maart 2008 was ds Rob Esveld tevens werkzaam als algemeen secretaris ad interim van de Remonstrantse Broederschap.

Gemeenten

Op zondag 28 september vindt in Meppel de laatste kerkdienst plaats in het oude gebouw, Heerengracht 23. Aanvang 15.00 uur. Op 29 september 1952 werd deze kerk in gebruik genomen.

De Amsterdamse gemeente Vrijburg vierde op 6 september een dubbel lustrum: het 10-jarig bestaan van Vrijzinnig Centrum Vrijburg en het feit dat 75 jaar geleden de Nieuwe Remonstrantse Kerk aan de Diepenbrockstraat werd gebouwd. De lustrumviering werd onder andere opgeluisterd met een preek van ds. Gremdaat.

Berichten voor deze rubriek kunnen worden gestuurd aan info@remonstranten.org

stuurgroep Op Goed Gerucht. *Uitgesproken Protestant* kost € 7,50 en is in elke boekhandel te koop of te bestellen. ISBN 978-90-76564-57-9.

Cantorijdag

Op zondag 19 oktober a.s. viert de cantorij van de Remonstrantse Gemeente in Utrecht (Geertecantorij) haar 6^e lustrum. Dit wordt gevierd in de Geertekerk, Geertekerkhof 23, 3511 XC Utrecht. Het programma ziet er als volgt uit:

10.30 uur ‘experimentele dienst’ van Woord en Klank, gevolgd door koffie en lunch. Het middagprogramma bevat een workshop stemexpressie. Muzikale afsluiting om 16.00 uur. Alle remonstrantse cantorijen zijn van harte uitgenodigd dit feest - zingend !! - mee te maken. Ook ‘losse zangers’ zijn welkom.

Opgave voor deelname bij het kerkelijk bureau van de RGU, tel. 030-2340198, e-mail rgu@geertekerk.nl

Bij individuele opgaven ook graag vermelding van de stemsoort. U ontvangt van tevoren de muziek.

Van u (als cantorij of als individuele zanger) wordt gevraagd

deze muziek in te studeren en naar de repetitie te komen op 19 oktober om 09.00 uur in de Geertekerk. Logeren in Utrecht de nacht tevoren is desgewenst mogelijk. Aan deze dag zijn geen kosten verbonden. U bent onze gast(en).

Beraadsdag

Op 14 maart 2009 zal de jaarlijkse Remonstrantse Beraadsdag plaatsvinden. Dit jaar met als titel ‘Tel uit je winst! Ethische vragen bij economische ontwikkelingen’. Hierbij komt o.a. het AGAPE-document van de Wereldraad van Kerken over economie en globalisering aan de orde (zie de oecumene-pagina). Later dit najaar volgt meer informatie in AdRem; zet de datum alvast in u agenda! Houd vooral ook de website www.teluitjewinst.nl in de gaten.

Opgave & bestellen:

via het Landelijk Bureau Remonstranten, telefonisch (030 231 69 70) of per e-mail (info@remonstranten.org). Kosten voor publicaties zijn altijd excl. verzendkosten.

In dit artikel wordt het boek *Een mens vol van Geest – Jezus in woord en beeld* besproken.

‘Houd mij niet vast’

Door de eeuwen heen is Jezus steeds ervaren als levende gestalte en niet allereerst als historische figuur. Die ervaring zelf en de interpretatie ervan waren aan grote veranderingen onderhevig. In de gezaghebbende geloofsbelijdenis van de Oude Kerk, het credo van Nicea-Constantinopel uit 381, werd over hem gezegd: ‘Wij geloven ... in één Here Jezus Christus, de eniggeboren Zoon van God, geboren uit de Vader voor alle tijden, God uit God, Licht uit Licht, waarachtig God uit waarachtig God, geboren, niet geschapen, één van wezen met de Vader, en door wie alles is geworden.’

De remonstrantse belijdenis van 2006 spreekt minder hoogdravend over Jezus en is veel terughoudender over de relatie tussen God en Jezus. De nadruk ligt eerder op Jezus als één van ons, als mens, al wordt tegelijkertijd vastgehouden aan zijn bijzondere relatie met God.

‘Wij geloven in Jezus, een van Geest vervulde mens, het gelaat van God dat ons aanziet en verontrust.

Hij had de mensen lief en werd gekruisigd maar leeft, zijn eigen dood en die van ons voorbij.

Hij is ons heilig voorbeeld van wijsheid en van moed en brengt ons Gods eeuwige liefde nabij.’

In de gepresenteerde bundel *Een mens – vol van Geest: Jezus in woord en beeld* keren deze woorden, zowel die van de oude als die van de nieuwe belijdenistekst, meermalen terug. In enkele artikelen staan ze zelfs centraal. Maar opvallend is dat meestal achter de woorden naar de beleving wordt gezocht die de woorden al dan niet levend maakt. Dat besef van het betrekkelijke van alle mensenwoorden is van het begin af een typisch kenmerk van remonstranten geweest. Zij hebben zich altijd herkend in de houding van Erasmus, die enerzijds schreef dat Luther hem door diens absurde paradoxen volstrekt vreemd bleef, maar zich anderzijds zelfs door de paus niet liet verleiden om zich publiekelijk tegen Luther te keren. Het eerste onderdeel van het boek gaat over de inhoud van het geloof in Jezus. Allerlei thema’s passeren de revue, in uiteenlopende belichtingen. Maar de beleving staat in veel gevallen centraal: in confrontaties met het evangelicale

enthousiasme (A.C. Rosingh) en met de esoterische belevingen van de gnostiek (J. Tromp); in de onder remonstranten populaire voorstelling van Jezus als leermeester (H. Adriaanse); in pleidooien voor een ruimhartig spreken over verzoening en opstanding; in pogingen om de achtergrond van de remonstrantse belijdenis te schetsen (J. Goud, E. Cossee).

In het tweede deel schrijven acht auteurs over een kunstwerk van hun voorkeur en het Jezusbeeld dat daarin naar voren komt. We lezen over een opera van Mascagni en popsongs van Madonna, over schilderijen van Titiaan, Saura en de Filipijnse kunstenaar Garibay, over boeken van Eric-Emmanuel Schmitt en Willem Jan Otten.

Het laatste, derde deel bevat twee artikelen over de functie die het geloof in Jezus in vrijzinnig-christelijke gemeenten heeft. Marius van Leeuwen schrijft over de viering en beleving van het avondmaal; Bert Dicou richt zich vooral op de missionaire opdracht om te getuigen in een post-christelijke cultuur.

Een eenstemmig beeld van Jezus is in deze bundel niet te vinden. Zo opteert de ene auteur voor een oecumenische christologie die het geheimenis van de opstanding ernstig neemt (K. Holtzapffel), terwijl de

ander (H. Adriaanse) juist een minimale christologie van Jezus als leermeester bepleit. De één voelt zich thuis bij het geloof in de drie-eenheid van de klassieke belijdenissen (E. Meijering), terwijl de ander zich uitspreekt voor de unitarische beleving van God (E. Cossee). Een inzicht dat deze remonstrantse auteurs met elkaar verbindt, is dat aan geen enkel dogma of belijdenisgeschrift onweersprekelijk gezag toekomt. Ze kunnen, in de woorden van Meijering, op zijn best een hulpmiddel zijn om het geloof te doorlichten. Een tweede verbindend inzicht, daarmee verbonden, is dat de betekenis van Jezus zich uiteindelijk aan ons begrip onttrekt. Het verschijningsverhaal dat de evangelist Johannes vertelt en dat door Titiaan werd verbeeld (te zien op de omslag van dit boek en van commentaar voorzien in de bijdrage van Henk van Os), heeft de waarschuwing van die ontwijpende Jezus voor altijd in ons bewustzijn gegrift: *Noli me tangere*, ‘Houd mij niet vast’.

Johan Goud

Veel in dit aankondigende artikel heb ik ontleend aan het samen met Bert Dicou geschreven ‘Ten geleide’.

Uit de bladen

Gemeenteleven (Groningen) heeft in de zomereditie een hoge informatiedichtheid. Zo wordt er vooruitgeblikt op het programma voor het komende seizoen: naast een Bijbelkring is er ook een spirituele kring waarin men stil zal staan bij leven en werk van Martin Buber. Naast de boekenkring worden er middagen georganiseerd rond boeken in de wereldliteratuur die zich afspelen tegen de achtergrond van de Eerste Wereldoorlog, die in 2008 negentig jaar geleden begon.

De Driesprong (Gouda) publiceert iedere keer de preek van de maand: de volledige tekst van een preek van de (eigen) predikante wordt afgedrukt. Fijn om nog eens te kunnen nalezen. Ditmaal gaat de preek over het Avondmaal en begint met een mooie, heldere samenvatting van de geschiedenis van de Avondmaalsviering.

Onze Bode (Vlaardingen) vermeldt een gewaagd initiatief: de film ‘Mag ik dood’ waarin aandacht wordt gevraagd voor het gebrek aan hulp bij zelfdoding zal in de gemeente worden vertoond en nabesproken.

In *Kredo* (Den Haag) een enthousiasmerende foto van een groot aantal kinderen uit de gemeente met hun ouders tijdens een gezellig samenzijn. In hetzelfde nummer wordt de afscheidsdienst/-middag van ds. Rob Esveld aangekondigd, die intussen achter ons ligt.

Laura van Asselt

Op de Remonstrantse Beraadsgang van 2009 zal het AGAPE-document van de Wereldraad van Kerken uitgebreid besproken worden. Met de thematiek van de globalisering houden zich echter meer christelijke organisaties bezig.

Een kort overzicht

I- De wereldraad van kerken en het AGAPE-document

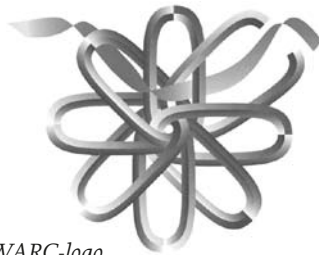
De Wereldraad van Kerken is een van de belangrijkste internationale oecumenische organisaties. Hij is gevestigd in Genève en werd gesticht op 23 augustus 1948, in de Nieuwe Kerk te Amsterdam. Afgelopen augustus werd op dezelfde plek de zestigste verjaardag van de Wereldraad van Kerken gevierd. De eerste secretaris-generaal was de Nederlander Willem Visser 't Hooft. De huidige secretaris-generaal is Samuel Kobia uit Kenia. Er zijn omstreeks 340 kerken lid van deze organisatie. Zij vertegenwoordigt ongeveer 400 miljoen christenen in meer dan 120 landen.

De grootste kerk ter wereld, de rooms-katholieke kerk, is geen lid, maar werkt nauw samen met de Wereldraad. In Nederland zijn de rooms-katholieken wel lid van de Raad van Kerken.

Eens in de zeven jaar komen de lidkerken van de Wereldraad bijeen in een assemblee om het beleid te bepalen. In 2005 vond de assemblee plaats in Porto Alegre. De effecten van de economische globalisering stonden hoog op de agenda. De Wereldraad presenteerde tijdens de assemblee het AGAPE-document aan de lidkerken. Het document bracht veel rumoer teweeg en werd uiteindelijk niet als officieel document aangenomen. De kritiek kwam met name van kerken uit het Westen. Men had moeite met de toon van de tekst: deze kan gelezen worden als een aanklacht van de kerken uit zuidelijke landen. Een constructieve bijdrage werd gemist. De Wereldraad besloot daarom het AGAPE-document aan de lidkerken aan te bieden om een proces van bezinning te stimuleren over een rechtvaardige en duurzame economie.

II- De World Alliance of Reformed Churches en de Accra-verklaring

De World Alliance of Reformed Churches (WARC) is een christelijke organisatie met meer dan 200 kerken die hun oorsprong vinden in de 16e-eeuwse reformatie. Een meerderheid van de lidkerken is afkomstig uit landen in Afrika en Azië. Iets meer dan 100 miljoen

WARC-logo

christenen zijn verenigd in de WARC. Het hoofdkwartier bevindt zich in hetzelfde gebouw in Genève als waar de Wereldraad van Kerken gehuisvest is. De Ghanees Setri Nyomi is algemeen secretaris.

In de zomer van 2004 vond in Accra (Ghana) de Assemblee van de WARC plaats. Tijdens de conferentie werd de Accra-verklaring aangenomen: een in belijdende termen gegoten verklaring over globalisering. De verklaring deed veel stof opwaaien, maar werd wel met algemene stemmen aanvaard en dus onderschreven door de Nederlandse kerken die deel uitmaken van de WARC (namelijk de PKN en de Remonstrantse Broederschap).

De taal van de Accra-verklaring is feller dan die van het AGAPE-document. Men schrikt niet terug voor sterke taal, ook als die confessioneel van aard is. Zo kenschetst deze verklaring 'het immense lijden van velen in deze tijd als een vorm van onderdrukking binnen een schandalige wereld ('a scandalous world') die mede wordt veroorzaakt door de heersende zogenaamde neo-liberale ideologie. Dat wordt omschreven als een ideologie van onbeperkte concurrentie, van opeenstapeling van rijkdommen en kapitaalsspeculatie, en van een kijk op particulier eigendom als zou daar geen enkele sociale verplichting bij horen. *We reject the current world economic order imposed by global neoliberal capitalism.*

III- Stichting Oikos

Stichting Oikos is een oecumenische organisatie die zich sterk maakt voor armoedebestrijding en duurzame ontwikkeling. Oikos spoort politici en burgers in Nederland aan actie te ondernemen tegen armoede en onrecht in de wereld.

Als antwoord op het AGAPE-rapport en de Accra-verklaring heeft Oikos het programma 'werken aan een geloofwaardige economie' gestart. Het programma wil de kerken, kerkelijke groepen en kerkleden in Nederland helpen bij het bepalen van een positie ten opzichte van economische globalisering. Het programma wil met name de discussie op gang brengen over de vraag in hoeverre economie en werk een waarde in zich dragen en hoe dit zich verhoudt tot andere maatschappelijke waarden.

Oikos is nauw betrokken bij de voorbereidingen op de Remonstrantse Beraadsgang 2009.

IV- Een remonstrants standpunt?

Het AGAPE-rapport en de Accra-verklaring zullen bij veel remonstranten de wenkbrauwen doen fronsen. Al snel voelen we ons bij het lezen ervan aangeklaagd, in het verdomhoekje geplaatst. De analyse van de spanningen rondom economische ontwikkelingen komt ons misschien beperkt over en weinig constructief. Toch kunnen wij deze roep vanuit zuidelijke kerken niet zomaar aan de kant schuiven. We hebben ons door ons lidmaatschap van de Wereldraad van Kerken en de WARC gecommitteerd aan christenen wereldwijd. Hun vragen behoren wij au sérieux te nemen.

De remonstranten hebben de uitdaging aangenomen om een vernieuwend antwoord te formuleren op de ethische vragen die economische ontwikkelingen ons stellen. Wij zullen dat doen in samenwerking met de Wereldraad van Kerken, de WARC, Oikos, maar ook met werkgeversorganisaties en het bedrijfsleven. Op deze wijze hopen wij een constructieve en duurzame weg te bewandelen. Uw steun is daarbij van groot belang!

Joost Röselaers

In maart 2008 ontving Valdete Idrizi uit Kosovo de International Women of Courage Award. In het kader van de Vredesweek een interview met deze bijzondere vrouw.

'Het leven is als een theatershow: ieder van ons speelt zijn eigen rol'

'Hoe ben ik gekomen waar ik nu ben? Goede vraag. Er zijn vele dingen die er samen toe hebben geleid dat ik nu ben waar ik ben', zegt Valdete hardop denkend. Ze neemt een slok van haar koffie en kijkt naar het lege vel papier dat voor haar op de tafel ligt, aan de oever van de rivier de Ibar in Koshtova, Mitrovica. Door middel van het tekenen van een rivier, die symbool staat voor het leven, maakt zij mij duidelijk hoe gebeurtenissen en waarden haar hebben gebracht waar ze nu is. Soms is het leven als een stroomversnelling waardoor je kunt worden meegesleurd. Zo is ook het leven van Valdete, bewogen door veel positieve en negatieve factoren. Maar toch heeft deze dappere vrouw een gedegen koers weten te houden.

In maart 2008 reisde zij af naar Washington DC (Verenigde Staten) waar ze de 'International Women of Courage Award' ontving voor haar getoonde dapperheid in leven en werk. Zij ontving de prijs uit handen van minister van Buitenlandse Zaken Condoleezza Rice. Valdete ziet dit niet alleen als compliment voor haar werk maar tevens als waardering voor de organisatie waaraan zij leiding geeft: Community Building Mitrovica (CBM). Het pad dat zij heeft genomen en dat haar uiteindelijk naar deze prijs leidde, is op vele momenten moeilijk geweest. Maar zij heeft het gedeeld met velen. Al deze mensen hebben haar gemaakt tot de tot persoon die zij vandaag is.

Jeugd

De persoon die Valdete vandaag de dag is, is ook sterk beïnvloed door haar jeugd. Hoewel Valdete haar jeugd als 'gelukkig' omschrijft, omringd door vele mensen, heeft ze veel obstakels moeten overwinnen terwijl ze opgroeide. De veranderende sociaal-politieke omstandigheden en een gebrek aan keuzemogelijkheden, bijvoorbeeld op het gebied van opleiding, maakten de weg die zij nam niet gemakkelijker. Haar tienerjaren werden verzaagd door het verlies van drie naaste familieleden: haar jongste broertje, haar oom en haar vader. Hoewel deze verliezen

groot waren, maakten ze haar sterker. In haar eigen woorden is dit de periode waarin de 'nieuwe Valdete' werd geboren: Valdete die de verschillende uitdagingen die op haar levensweg kwamen, aan kon. Ondanks verschillende gewelddadige momenten in haar leven, waaronder een naoorlogs incident waarbij ze werd aangevallen door haar voormalige buurvrouwen bij haar flat in het noorden van de stad, is ze altijd actief gebleven voor de maatschappij.

Het theater

Haar jeugdpassie was theater en het was deze liefde voor toneel en expressie die haar bleef motiveren en haar hielp om vele doelen in haar leven te bereiken. Zoals ze zelf zegt, 'een ieder van ons moet verschillende rollen spelen in het theater van het leven, we moeten allemaal keuzes maken, zelfs al zijn deze keuzes beperkt. Ondanks dat moeten we besluiten welke rol we spelen, wat ons weer terug brengt naar de waarden waarmee we zijn grootgebracht.' Als waarden noemt ze respect voor mensen: oprechtheid, het geloof in de oprechtheid van anderen en het geloof van anderen in haar oprechtheid. 'Mijn familie speelt een heel belangrijke rol in mijn leven en dat is altijd zo geweest. Met name mijn broer Burim en mijn vader. Mijn vader was een geweldige bemiddelaar, een drijfveer. Hij zag altijd licht waar ik dacht dat er enkel duisternis was. Mijn

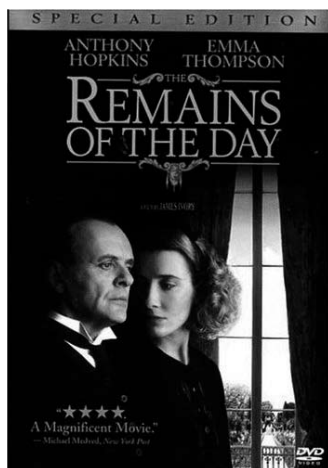
broer heeft mij altijd gesteund in alles wat ik doe.'

Ondanks vele obstakels in haar leven, zoals oorlog, geweld, vluchten en verlies, beschouwt Valdete zichzelf als gelukkig. Vooral ook omdat ze de kans heeft om vele verschillende culturen te ontmoeten naast die waarmee ze is opgegroeid. Op dit gebied heeft ze uiteenlopende ervaringen, van het uitwisselen van ervaring met mensen uit Israël en Palestina tot de speciale band die ze heeft met Nederlanders. Ze herinnert zich vooral Gerdo Zoon, wiens huis en familie zij bezocht toen ze in Nederland was. 'Hij is het soort persoon dat me altijd bij zal blijven.'

Bezorgdheid over de toekomst

Als Valdete haar huidige levensfase bespreekt, schrijft ze het woord 'bezorgd' boven de tekening van de rivier. 'Waarom ik dat hier schrijf? Omdat ik, ondanks het feit dat ik bekend ben, waardoor ik nu meer deuren kan openen op verschillende niveaus en mensen uit de meest moeilijke groepen in de maatschappij kan bereiken, ik me zorgen blijf maken over de huidige situatie en over de toekomst.' Ook voor CBM is het momenteel een moeilijk tijd. Vanwege de onafhankelijkheidsverklaring is het voor de medewerkers uit het Noorden erg moeilijk om naar kantoor te komen. Maar ook nu tekent Valdete mensen rondom CBM. Zij legt uit: 'Het draait allemaal om mensen. Mensen geven je energie, kracht. Maar je moet dat wel zien in mensen. Misschien ben ik daar altijd naar op zoek. Nuttig zijn, dingen doen waar ik in geloof, het opbouwen van mijn karakter in het theater van het leven, doen mij voelen dat ik leef. Over het moeilijke pad reizen is als een proces, net als vrede, ik werk voor duurzame vrede.'

Lindsey Goossens

Boek en film gaan over een subtiele vorm van schuld: niet die van de automobilist die dronken achter het stuur kruipt en een ongeluk veroorzaakt, of de man of vrouw die – schuld bewust, maar toch – zijn/haar partner bedriegt, maar die van iemand die zeker weet dat hij op de goede weg is. Iemand die zelfs alles op alles zet om het zo goed mogelijk te doen.

De hoofdpersoon van de film, de hoofd-butler mr. Stevens (een ongelooflijk mooie rol van Anthony Hopkins) laat zien dat je ook op die manier schuldig kunt raken aan het verprutsen van eigen en andermans leven en betrokken kunt raken bij duistere zaken.

De titel van de film duidt op 'het restant van de dag' maar ook 'wat resteert van de dag' van een oud geworden mr. Stevens. Wat de 'dag' van zijn leven heeft opgeleverd, nu zijn 'levensavond' is aangekomen, is bedroevend. Ondanks het feit dat hij zo iemand was die altijd meer dan het gewone wilde.

Een reeks flashbacks voert ons terug naar de jaren twintig en dertig. Mr. Stevens is een butler van het idealistische soort. Hij heeft zich aan Lord Darlington verbonden omdat hij zeker wilde weten dat hij zijn arbeid in dienst stelde van iemand die niet alleen maatschappelijk wat voorstelt, maar ook moreel gezien op het hoogste plan staat. De eer van een butler is daarin gelegen dat hij een hoogstaand iemand helpt om te bereiken wat hij voor ogen heeft. Wanneer bij een diplomatieke ontmoeting in huize Darlington het zilver volmaakt gepoetst is, er op de maaltijd niets is aan te merken, en zelfs de lastigste gasten met alle egards behandeld worden, draagt dat onmiskenbaar bij tot het succes van het treffen.

Lord Darlington (James Fox) is helemaal de nobele mens met hoge doelstellingen die mr. Stevens zich had voorgesteld. Na de (Eerste) Wereldoorlog had Lord Darlington sterk het gevoel dat Duitsland onrecht werd aangedaan. Hij was

Tijdens een weekendbijeenkomst van het Vrijzinnig Leerhuis op Mennorode werd de film *Remains of the Day* vertoond, een bewerking van de gelijknamige roman van Kazuo Ishiguro (1989). Het thema is: schuld. Hieronder een bespreking,

The Remains of the Day

ten strijde getrokken voor rechtvaardigheid en vrede, niet omdat hij iets tegen de Duitsers had. In het Europa van na de oorlog zou het er anders aan toe gaan, zo had hij stellig geloofd. De vroegere vijanden zouden nu samenleven. Door 'Versailles' werd Duitsland echter zo uitgeknepen dat er van herstel geen sprake was. En zo belegde Lord Darlington vanaf de jaren twintig conferentie na conferentie om een betere behandeling van Duitsland af te dwingen, conferenties in het teken van vrede en rechtvaardigheid in Europa. Wanneer de Nazi's aan de macht komen, dringt het niet tot Lord Darlington door dat Duitsland nu heel andere idealen heeft. (Dat lijkt nu hoogst naïef, maar ook een *prime minister*, Chamberlain, kon nog in 1938 verkondigen dat hij de vrede in Europa had veiliggesteld door goed met de Nazi's te onderhandelen). De nieuwe machthebbers hebben wel door dat een Duitsgezinde Lord met connecties in de hoogste kringen een zeer bruikbare pion is.

Mr. Stevens steunt met zijn inspanningen dit 'vredeswerk' van harte. Hij vraagt zich nooit af of het al dan niet goed is wat Lord Darlington doet. Hij vertrouwt hem, en het ontbreekt hem aan de kennis en de tijd om zich met politieke vraagstukken bezig te houden. Dat zou hem maar afhouden van zijn werk.

De andere lijn van de film, en daar is al evenzeer sprake van schuld, is zijn relatie met de mensen om hem heen.

Mr. Stevens denkt dat het geboden is om alles ondergeschikt te maken aan zijn werk. Gevoelens heeft hij beslist, maar hij heeft zich voorgenomen die in iedere omstandigheid onder controle te houden. Die gevoelens mogen niet in de weg komen te staan van zijn taak. Wanneer zijn vader (eveneens in dienst in Darlington

Hall) stervende is en even later overlijdt, terwijl hij beneden aan het bedienen is, laat hem dat zeker niet onberoerd, maar hij laat zijn gasten niet in de steek. En hij is er trots op dat ze niets aan hem merken.

Miss Kenton, hoofd van de huishouding (een verrukkelijke rol van Emma Thompson) maakt het hem het moeilijkst. Aan haar initiatief lag het niet dat die wonderlijke workaholic niet toch nog wat normaal levensgeluk kreeg. Jarenlang houdt zij het vol. Een aantal schrijnende scènes laat ons voelen hoe dicht haar levenslust en later haar verdriet mr. Stevens bij een doorbraak brengen. Helaas is hij zo'n meester in zelfbeheersing en het stellen van de verkeerde prioriteiten dat zij ten slotte opgeeft, het huis ontvlucht, trouwt met de eerste de beste man die zich aandient. Later schrijft ze mr. Stevens af en toe hoe ongelukkig ze is.

De film is een schildering van de reis die mr. Stevens in de jaren vijftig onderneemt naar het stadje in Cornwall waar miss Kenton is terechtgekomen, afgewisseld met flashbacks naar de voornaamste momenten in de vooroorlogse jaren op Darlington Hall. De reden dat hij die reis nu onderneemt, zo houdt hij zichzelf voor, is het personeelstekort in het huis. De werkelijke reden is dat nu toch enigszins tot hem doordringt wat hij destijds gedaan heeft. Kan er nu, na zoveel jaren, nog iets goedgeemaakt worden?

Bert Dicou

Kraken en handschudden

De schoolvakanties zijn voorbij. Er staan weer rijen bij de kassa's, files op de wegen en, zowaar, er zijn weer serieuze Haagse actualiteiten. Kortom, Nederland ontwaakt uit de lange zomerslaap. Ook 'politiek Den Haag' draait tijdens de zomermaanden op de automatische piloot. Gebeurt er in Nederland soms niets van belang in de zomer? Als de regering en het parlement er rustig een week of zes tussenuit kunnen gaan, kan het met Nederland niet slecht gesteld zijn. Slechts af en toe werd de lome stilte even ruw verstoord door een 'hype'. Zo was er het nieuws over het actieverleden van enkele Haagse kopstukken, wat er toe leidde dat op de eerste gewone zittingsdag van de Tweede Kamer afscheid moest worden genomen van het kamerlid Duyvendak. Ook TON-leidsvrouw Rita Verdonk kwam onder vuur te liggen wegens (vermeende) krakerssympathieën in haar linkse periode. Het zijn niet zozeer die sympathieën zelf die haar in de problemen brachten, maar het feit dat ze er misschien over gejojkt heeft in het programma Knevel & Van den Brink. In hetzelfde praatprogramma ging Verdonk in debat met Mohammed Faizel Ali Enait, een zeer orthodoxe moslim die als klantmanager was ontslagen bij de afdeling sociale zaken van de gemeente Rotterdam, omdat hij weigerde vrouwen een hand te geven. Hij bleek ook mannen geen hand te willen geven, aangezien hij niet van discriminatie wilde worden beschuldigd. Volgens zijn werkgever was dat niet te verenigen met de uitoefening van zijn functie. Helaas kwam er van een zinnig debat tussen mevrouw Verdonk en de heer Enait weinig terecht en bleken Knevel noch Van den Brink in staat enige lijn in de discussie aan te brengen. De heer Enait beriep zich op de vrijheid van godsdienst, terwijl mevrouw Verdonk betoogde dat de heer Enait zich diende te houden aan de normen en waarden die in het maatschappelijk verkeer in Nederland gebruikelijk zijn. Ik denk dat beiden gelijk hebben. Natuurlijk mag de heer Enait op godsdienstige gronden weigeren handen te schudden. Maar hij moet zich er wel rekenschap van geven dat hij zichzelf uitsluit van bepaalde functies. Iemand die principieel weigert een uniform te dragen of een vuurwapen te hanteren moet niet bij leger of politie gaan werken en iemand die bezwaren heeft tegen gemengd zwemmen van vrouwen en mannen kan beter geen functie als badmeester of -juf ambiëren. De orthodoxe moslims in Nederland kunnen wat dat betreft nog wat leren van hun tegenvoeters in orthodox-protestantse kringen.

Hans van der Meij

Knoblauch

Nu iedereen terug op honk is, tuimelen op verjaardagsfeesten reisverhalen over elkaar. Gelukkig maar, want voor een allochtone zoals ik, is niets saaier dan Hollandse verjaardagen. Ik ga er ook nooit naartoe. Onterecht overigens, want de enige keer dat ik dat wel deed, ontmoette ik de tweede liefde van mijn leven. Wat slagroomsoesjes en blokjes-kaas-met-vlaggetjes toch niet vermogen! Mijn laatste reis naar Cambodja en Laos was weer een onuitputtelijke bron van verhalen. Op verjaardagen zal ik ze niet vertellen maar de lezers van *AdRem* wil ik ze niet onthouden.

Buitenlanders op vakantie: sommigen zie je liever gaan dan komen, anderen openen je de ogen op een ongekende horizon. Onder de sidderende zon van Sihanoukville, aan de golf van Bengale, wacht een kleurige groep reizigers op de bus naar Phnom Penh. Het is 38 graden en men schuilt in de schaduw, gezeten op wankele plastic stoeltjes. De bus komt niet. Nu is dat in Cambodja niets bijzonders, dus het eerste kwartier reageert niemand. Een Duitse sekstoerist (een ruime vijftigjarige schat ik zo), vergezeld van zijn tijdelijke liefde van een jaar of achttien, wordt steeds ongeduldiger. Hij loopt heen en weer naar het loket om een vraag te stellen die hier volstrekt onzinnig is, namelijk: *hoe laat komt de bus?* Niemand weet het, natuurlijk, en de man loopt rood aan, tiert en brult, dreigt zijn geld terug te vragen en maakt zich volstrekt belachelijk. Niet in de laatste plaats omdat er uit zijn beide oren... verse knoflookteentjes uitsteken! Eerst wil ik mijn ogen niet geloven maar het is echt zo: de brullende Duitser - zijn vriendinnetje tracht te kalmeren met een timide: *Ben, please be quiet* - loopt rond met gepelde knoflookteentjes in de oren... Achteraf begrijp ik dat dit een uitstekend middel tegen oorontsteking is. De man verrekt dus van de oorpijn. Medelijden kan ik echt niet met hem krijgen, want hij gedraagt zich als een hufter. Cambodjanen kruipen onmiddellijk in hun schulp als iemand tegen hen schreeuwt. Zoals veel Aziaten hebben ze daar geen verweer tegen maar hier, tegen de achtergrond van het Rode Khmerregime, roept elke vorm van geweld of kwaadheid een schrikreactie op. Het is zelfs zielig om te zien. Ertussen

komen zou de zaak nog erger maken dus we houden ons gedeisd.

Na een half uur is er nog geen bus in zicht. De bus is namelijk stuk en er wordt aan een oplossing gewerkt. Maar de man wil er niets van horen. Briesend eist hij zijn geld terug en belt een taxi op. Bijna honderd dollars zal het hem kosten, van hier naar Phnom Penh. Zijn vriendinnetje en een ander hoertje gaan met hem mee. Samen met de taxi tuft een avondse bus het plein op. We kunnen weg! De man met de knoflookteentjes in de oren kijkt een beetje sip, zijn sex-uitje wordt een beetje duur zo, Cambodjanen glimlachen fijntjes, wij liggen dubbel van het lachen. De reis heeft iets heel vrolijks. De chauffeur komt amper boven het stuur uit. Hij zit op een oude vrachtwagenstoel die voortdurend met veel gepiep op en neer wipt, wat hem niet weerhoudt het hele traject het gaspedaal flink aan te spreken. Als je bedenkt dat deze weg sinds amper tien jaar begaanbaar is (eerder beletten de guerrilla's de doorgang) is er alle reden om de vorderingen van Cambodja op weg naar vrede en stabiliteit te prijzen. Dat zal onze Duitse toerist niet beamen, vrees ik. Halverwege stoppen we bij de wegtempel van de godin die over deze weg waakt. Mensen offeren hier wierook en trossen bananen voor een behouden reis. Daar doen we graag aan mee. Ik heb altijd een zwak gehad voor de heilige Christoffel, de beschermheer van de reizigers. Het is dus heel leuk om hier een vrouwelijke versie van hem te ontmoeten. Maar de inheemse godin van de weg heeft een karaktertrek waar ik Christoffel nooit heb kunnen betrappen: zij heeft humor! Aan de kant van de weg staat, met kokende motor, een taxi. In de berm, ontwaar ik, met veel genoeg, twee knoflookteentjes.

Christiane Berkvens-Stevelinck

In een nieuwe cyclus zal AdRem dit jaar een aantal voor veel mensen minder bekende Bijbelboeken behandelen. Allereerst een inleiding over de plaats waar deze boeken te vinden zijn.

Licht op geschriften

Tijdens de openingsceremonie van de Olympische spelen in China werd de uitvinding van de boekdrukkunst op indrukwekkende wijze uitgebeeld (uiteraard is Laurens Janszoon mijn favoriet!). Dankzij die uitvinding hebben de afgelopen eeuwen de bijbelgenootschappen, zoals ons NBG, miljoenen bijbels in honderden talen over de hele wereld kunnen verspreiden. Toch valt hierover wel iets naders te zeggen.

Vertalen

In de eerste plaats is wat u in uw boekenkast hebt staan geen Bijbel, al staat dat wel op de kaft (onwillekeurig doet deze zin me denken aan de titel van Magritte's schilderij van een pijp: *Cela n'est pas une pipe*). Het is een bijbelvertaling, uit de grondtalen: Hebreeuws (en een paar stukjes Aramees) voor het Oude en Grieks voor het Nieuwe Testament. Bij dat vertalen kan er heel wat misgaan: iedere vertaling is tegelijk al een commentaar op en een interpretatie van die grondtekst. Zo presteerden de vertalers van de oudste bijbelvertaling in het Nederlands, de Delftse bijbel van 1477, het bijvoorbeeld om Genesis 1:27 'Naar Gods beeld schiep hij (God) hem (de mens), mannelijk en vrouwelijk schiep hij hen' te vervormen tot: 'Te Gods beelde schiep hi den man; en hi schiep hem een wijf'. Blijkbaar was de al zo'n tweeduizend jaar eerder opgekomen gedachte, dat ook de vrouw naar Gods beeld geschapen is, deze vroede vadersen nog te machtig!

Maar wat vindt u ervan, als de nieuwste Bijbelvertaling (NBV) de beroemde tekst Matteüs 10:29 dat geen mus ter aarde valt 'zonder uw Vader' (NBG 1951) vrij vertaalt met 'als jullie Vader het niet wil' – daarmee het onmogelijke dogma binnenloodsend dat 'alles (inclusief Auschwitz etc.) geschiedt naar Gods wil'? 'Buiten jullie Vader om' lijkt mij een betere interpretatie (zie Lucas 12:6: Toch wordt er niet één door God vergeten).

Handschriften en vertalingen

In de tweede plaats had de tekst van de bijbel, voor hij gedrukt werd, al een hele voorgeschiedenis. Eerst was er de mondelinge overlevering, bij voorbeeld in een strijdlid, zoals het lied van Debora in

Richteren 5. In Richteren 4 zien we hoe dat tot een verhaal is verwerkt. Dat alles werd opgeschreven, eerst op rollen, later in de vorm van een codex (boekvorm). Van handschrift tot handschrift werd die tekst dan vervolgens overgeschreven en doorgegeven: zo ontstonden er verschillen ('varianten'). Bij de joden was het gebruik om versleten, voor de dienst in de synagoge onbruikbaar geworden Bijbelteksten op te bergen om later ceremonieel te worden begraven. Teksten met de heilige naam van God erin mochten niet in onreine handen vallen!

Daarom stamt het oudste complete manuscript (handschrift), dat wij van de Hebreeuwse Bijbel (het Oude Testament) bezitten, de Codex Leningradensis, pas uit 1008 na Christus – dat is zo'n tweeduizend jaar na het ontstaan van het lied van Debora! Vandaar dat de vondst van de Dode Zeerollen (sedert 1947) van zo groot belang is: deze stammen namelijk al uit de laatste eeuwen vóór Christus en zitten daardoor dus qua tijd veel dichterbij het origineel. Helaas bezitten we alleen van het boek Jesaja een complete boekrol, van de overige bijbelboeken slechts fragmenten.

Gelukkig zijn er ook andere manieren om dichterbij de originele tekst te komen. Ook in de oudheid werden de teksten namelijk al vertaald. Een aantal van die oude vertalingen is bewaard gebleven en deze zijn van groot belang om toch meer te weten te komen over hoe de tekst van het Oude Testament tussen 200 vóór en duizend na Christus er heeft uitgezien. Deze vertalingen zijn de Griekse vertaling (de Septuaginta), de Joods-Aramee vertalingen (Targoms), de vertaling in het kerk-Syrisch (een soort Aramees: de Pesjitta) en de Latijnse vertaling (de Vulgaat), die Hiëronymus tussen 390 en 405 uit het Hebreeuws heeft gemaakt. Door deze oude vertalingen 'terug te vertalen' naar het Hebreeuws, kan men een indruk

Fragment van een Qumranrol

krijgen van hoe die er in de tijd van het ontstaan van de vertalingen moet hebben uitgezien.

Voor de Septuagint en het Nieuwe Testament hebben we al prachtige Griekse handschriften uit de derde en vierde eeuw na Christus: de codexen Alexandrinus, Vaticanus en Sinaiticus. Toch zijn er ook tussen deze handschriften verschillen: in Johannes 1:18 bijvoorbeeld, lezen sommige handschriften 'de eniggeboren zoon', andere 'de eniggeboren God'.

Verboden boeken?

In de derde plaats blijkt juist uit die oude vertalingen, met name de Septuagint en de Pesjitta, dat er vroeger meer Bijbelse geschriften in omloop waren dan er nu in onze Joodse en Christelijke bijbels zijn opgenomen. Dat laatste noemt men de 'canon': 39 boeken van het Oude en 27 boeken van het Nieuwe Testament. Maar in de Septuagint en de Pesjitta komen ook andere boeken voor, zoals Tobit, Judit, de spreuken van Jezus Sirach, de Wijsheid van Salomo en de boeken van de Makabeëën. Deze zijn dus niet-canoniek en worden ook wel 'deuterocanoniek' genoemd. De oude protestantse benaming is zelfs 'apocrief' ('verborgen': boeken die niet gelezen mochten worden, maar verborgen moesten blijven.) Ook het Nieuwe Testament heeft zulke boeken, zoals apocriefe evangeliën (van Thomas en Maria van Magdala), Handelingen van Petrus en de zgn Didachè ('leer'). In het vervolg van deze serie zullen enkele van deze minder bekende geschriften voor het voetlicht gebracht worden. Zelf hoop ik nog een bijdrage te leveren over de ontwikkeling in de handschriften van de tekst van de oude Syrische vertaling, de Pesjitta.

Marinus Koster

Twee jaar lang berichtte Jan Berkvens uit Cambodja. Nu staat hij op het punt te vertrekken. Dit is zijn laatste brief.

Beste mede-remonstranten,

Ik voel me een beetje zoals de hemel boven Phnom Penh vanavond. De zon zakt weg achter de Mekong, terwijl een enorme onweersstorm zich erboven ontwikkelt. Het zijn mijn laatste weken in Cambodja, voordat ik mijn proefschrift ga afschrijven in Twente. De herrie van de stad klinkt ver weg onder mij. Met zeer gemengde gevoelens sla ik het Cambodjaanse leven vanaf mijn balkon gade, terwijl ik dit voorlopig laatste stuk vanuit Phnom Penh schrijf. Ruim tweeëneenhalf jaar heb ik hier gewoond, gewerkt, geleefd. Vele vrienden heb ik hier gemaakt, vele gebieden heb ik bezocht. Wat vind ik er nou eigenlijk allemaal van? Cambodja is in de afgelopen paar jaar erg veranderd, maar ikzelf natuurlijk ook. De corruptie in het land wordt onmiskenbaar erger, maar het land ontwikkelt zich ook heel erg snel. Dat is voor een bepaalde groep Cambodjanen erg goed, maar voor velen is het leven alleen maar duurder en moeilijker geworden. Als je zo fortuinlijk bent dat je in je Landcruiser of Lexus door de straten kunt zoeven is het leven hier mooi. Als je er vanaf de kant van de weg alleen maar naar kunt kijken, is het andere rijst.

De vriendelijkheid en de hartelijkheid van de meeste Cambodjanen is overweldigend. Nu ik mijn vrienden en collega's heb verteld dat ik binnenkort vertrek, lopen veel ontmoetingen uit op emotionele toestanden, waarin we over en weer beseffen hoe erg we elkaar zullen missen. Maar wat me het meeste heeft geraakt, is de drang van de mensen om te willen leren. Leren van mij, van elkaar, over waar we vandaan komen, over werkinhoudelijke zaken. Met veel genoegen kijk ik terug op de jaren die achter me liggen hier. Op het ministerie van onderwijs, waar ik begon, zijn het meerjaren-capaciteitsopbouwplan en de *training guideline* nog steeds in gebruik. Sterker nog, ze zijn ingevoerd voor het hele ministerie. Op het ministerie van gezondheid is de eerste training voor voeding onlangs gehouden. De provincies starten volgende maand. De Rabbit School staat goed in de steigers, het *vocational training centre* draait, er zijn voldoende stafmedewerkers en met de leerlingen gaat het goed. Een Cambodjaanse vriend komt vanaf 2009 in Nederland zijn

master voortzetten omdat hij zo getalenteerd is, dat hij uit de Cambodjaanse jas groeit. Twee jonge startende vrienden in een van de afgelegen provincies zijn met een microkrediet in staat geweest hun erbarmelijke positie om te buigen naar twee bloeiende bedrijven: Dara is goudsmid en maakt sieraden die hij goed weet te verkopen en zijn broer Vutha laat zijn provincie zien aan toeristen, onder de naam 'Explore Ratanakiri'.

Ik voel de onrust in mij, zoals de hemel boven mij vervaarlijk rommelt. Wat zal ik het missen, hier! Ik keer echter ook terug naar mijn vrienden in Nederland, naar het afronden van mijn onderzoek, naar mijn broeders en zusters die ik vele zondagen heb moeten missen, naar mijn zwemvereniging en familie. Ik besef goed dat ik veel van wat er hier bereikt is, nooit had kunnen doen zonder mijn Cambodjaanse vrienden en collega's, mijn vrienden en familie in Nederland, maar ook niet zonder u. Dank voor de steun voor de Rabbit School, de bemoedigende brieven en reacties via e-mail.

Het Rabbit School project blijft doorlopen, uw steun is nog steeds van harte welkom. Voor het ondersteunen van de jonge veelbelovende Cambodjaanse architectuurstudent wordt momenteel een studiefonds opgericht. Als u de academische ontwikkeling van een jonge student uit Cambodja wilt ondersteunen, neemt u dan alstublieft contact met mij op.

Ik hoop u graag in de komende tijd in Nederland te ontmoeten, wellicht op een zondag bij u in de kerk.

Vriendelijke groet,

Jan Berkvens.

Ik doe mijn promotie aan de Universiteit Twente en zoek een plek waar ik zo nu en dan kan overnachten om een paar dagen achtereen in Twente aan mijn proefschrift te kunnen werken. Als u een plek weet, neemt u dan alstublieft contact met mij op via e-mail (janberkvens@gmail.com) of 020 671 45 68.

Oplossingen zomerpuzzels

Cryptogram 'Water'

Tot onze spijt waren er enkele fouten geslopen in de puzzel. Toch hebben alle inzenders de puzzel kunnen oplossen. Hiervoor onze bewondering. Zij ontvangen allen het boekenpakket.

Horizontaal

1. bron 3. wasmiddel 9. afvallen 10. oceaan
13. koraal 14. bruistabletten 18. achten
20. pier 22. waterjuffer 23. onderwater
24. badgast 26. stop 27. kwelwater
30. maatje 31. brug 32. Odijk 33. moeras

Verticaal

1. blank 2. oever 4. Aken 5. iglo 6. drop
7. Maasboulevard 8. knopen 11. bootsman
12. binnenschippers 14. aquarel
16. sneeuwen 17. huilebalk
19. haringgronden 21. jachthaven
25. gietbui 28. kano 29. lik 34. ra

Kinderpagina

Piramideraadsel

E
E I
I E L
K I E L
E I K E L
K L E I N E
K L I E R E N

Woordzoeker

speeltuin, zwembad

Verhalenverteller

Verhalenverteller is een verzameling bijzondere verhalen voor verteluren, kindernevendiensten en kinderkringen, maar kan ook bij andere bijeenkomsten gebruikt worden. Het richt zich op kinderen van 7 tot 12 jaar. De methode is speciaal ontwikkeld voor groepen met een vrijzinnig-christelijke of religieus-humanistische achtergrond. Vrijzinnige jeugd- en jongerenorganisatie V-LINK nam het initiatief tot het ontwikkelen van *Verhalenverteller* vanuit een toenemende behoefte aan specifiek vrijzinnig materiaal voor kinderen.

'De grote verhalen' uit de Bijbel staan in *Verhalenverteller* naast grote verhalen uit andere culturen en/of spiegelverhalen. Door een theologische duiding van thema's die in de verschillende verhalen naar voren komen, kan ook gekozen worden voor een thematische insteek. Daarnaast bevat *Verhalenverteller* zeer gevarieerde verwerkingsvormen en gespreksuggesties om de verhalen optimaal over te dragen. Voor de vertellers zijn er bovendien achtergronden, tips en suggesties opgenomen om het voorlezen of vertellen extra verdieping te geven.

Verhalenverteller is opgezet voor een periode van drie jaar. Ieder jaar is onderverdeeld in een

aantal thematische cycli, die weer zijn onderverdeeld in losse afleveringen. De afleveringen zijn gericht op tweewekelijkse bijeenkomsten en bestaan uit twee of drie verhalen met bijpassende gesprekstips en verwerkingsvormen. De verhalenclusters zijn niet aan enig leesrooster gebonden en kunnen vrij door het jaar heen gebruikt worden. Aan de grote feestdagen wordt wel aandacht besteed. *Verhalenverteller* verschijnt als losbladig systeem.

Presentatie

Op 20 september 2008 presenteert V-LINK *Verhalenverteller* op de Nieuwegracht 27a te Utrecht. U bent van harte uitgenodigd om hierbij aanwezig te zijn. Ook collega's, vrienden en anderen geïnteresseerden zijn van harte welkom. 's Morgens vindt de presentatie plaats; er is dan ook gelegenheid tot het stellen van vragen. 's Middags gaan we dieper in op het vertellen met behulp van een professionele verhalenverteller. Hoe draag je een verhaal over aan kinderen? Wat maakt een verhaal grappig, spannend of juist ontroerend? En hoe kan ik vertellen in mijn eigen groep?

Programma:

10.00 Ontvangst met koffie, thee en iets lekkers
10.30 Presentatie *Verhalenverteller*
12.00 Lunch
13.00 Workshop verhalen vertellen
15.30 Afsluiting
Voor opgave, vragen of meer informatie kunt u terecht bij Renske Oegema, coördinator V-LINK: info@v-link.nl, 030 236 43 82. Kijk voor meer informatie ook op www.zinmaken.nl.

HET THEODORA WILHELMINA TERMAATHUIS

is een servicecomplex voor senioren die zich aangetrokken voelen tot het vrijzinnig protestantse gedachtegoed
Fraai, rustig en praktisch gelegen in de wijk Kralingen te Rotterdam

Comfortabele moderne twee, drie en vier kamer
huurappartementen (ca 50 tot 140 m²)
met ruime parkeergarage en diverse facilitaire ruimtes

- tuinkamer
- conversatiekamer
- bibliotheek
- biljart en fitness ruimtes
- computerhoek
- logeerflats
- grote tuin

Bekijkt u eens de website: www.termaathuis.nl

Als u meer informatie wenst kunt u contact opnemen met:
Makelaarskantoor Rijndelta,
Veerkade 6, 3016 DE Rotterdam,
telefoon: 010 413 24 60 / e-mail: info@rijndelta.com

ADREM

REMONSTRANTS MAANDBLAD

Ik abonneer mij vanaf heden op ADREM en maak voor de rest van 2008 € 5,00 over op giro 408 83 42 t.g.v. Rem. Broederschap, expl. ADREM, Nieuwegracht 27A, 3512 LC Utrecht.

dhr/mw

Adres:

PC+Plaats:

(N.B. U kunt ook een e-mail sturen naar: info@remonstranten.org)